

مطالعات فرهنگی:

اصول و مبانی

دکتر مهری بهار

تهران

۱۳۸۶

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

بهار، مهری، ۱۳۴۰ -

مطالعات فرهنگی: اصول و مبانی / مهری بهار - تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، ۱۳۸۶.

هفت، ۲۰۸ ص. - (سمت: ۱۱۴۳: علوم اجتماعی: ۶۰)

ISBN 978-964-530-219-9

بها: ۱۷۰۰۰ ریال.

فهرستنویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

ص.ع. به انگلیسی: Mehri Bahar. The Principles of Cultural Studies.

کتابنامه: ص. ۲۰۴-۲۰۸؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. فرهنگ. ۲. پژوهشهای فرهنگی - روش شناسی. ۳. مطالعات میان فرهنگی.

الف. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت). ب. عنوان.

۳۰۶

م ۹۴ ب / ۶۲۱ HM

۱۳۸۶

۱۱۵۱۹۴۵

کتابخانه ملی ایران

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مطالعات فرهنگی: اصول و مبانی

دکتر مهری بهار (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

چاپ اول: زمستان ۱۳۸۶

تعداد: ۲۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

قیمت ۱۷۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندهگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبروی بمب گاز، کدپستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۲-۴۴۲۴۶۲۵۰.

www.samtl.ac.ir

info@samtl.ac.ir

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و جز اینها برای «سمت» محفوظ است (نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است)

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوریهایی آریاب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند. کتاب حاضر برای دانشجویان رشته مطالعات فرهنگی، در مقطع کارشناسی ارشد به عنوان منبع اصلی درس مسائل فرهنگی به ارزش ۲ واحد و منبع کمکی درس تغییرات فرهنگی تدوین شده است. امید است که علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: تعریف فرهنگ
۵	مقدمه
۵	وسیع بودن معنای فرهنگ
۶	فرهنگ و زندگی روزمره
۷	جایگاه مطالعه فرهنگ
۸	نگاه به فرهنگ از بیرون یا درون
۱۹	تماس و تمایز فرهنگها
۲۱	رویکردهای جدید نسبت به فرهنگ
۲۵	تعریف فرهنگ
۲۶	شیوه‌های اصلی تعریف فرهنگ
۳۰	۱. تعریف فرهنگ در انسان‌شناسی
۳۹	۲. تعریف فرهنگ در جامعه‌شناسی
۴۴	تنوع معنای فرهنگ در جامعه‌شناسی
۵۹	جمع‌بندی فصل اول
۶۱	فصل دوم: مطالعات فرهنگی
۶۱	مقدمه
۶۵	رابطه مطالعات فرهنگی با دیگر حوزه‌ها
۷۱	مشخصات مطالعات فرهنگی
۷۴	از مطالعه فرهنگ تا مطالعات فرهنگی
۷۷	مطالعات فرهنگی چیست؟
۷۹	نظریه‌های مطالعات فرهنگی

۸۲	روش‌شناسی مطالعات فرهنگی
۸۴	روشهای تحلیل فرهنگ
۸۴	۱. تحلیل انسان‌شناسان از فرهنگ
۸۷	۲. روش تحلیل فرهنگ بر اساس تمایزها
۸۸	۳. روش تحلیل فرهنگ در مطالعات فرهنگی
۹۳	مطالعات فرهنگی در عمل
۹۳	موضوعها و مباحث مورد نظر مطالعات فرهنگی
۹۴	تاریخ و مراحل رشد مطالعات فرهنگی
۹۹	مراحل شکل‌گیری مطالعات فرهنگی
۱۲۵	سطح مجرد: جهانی
۱۲۶	منظرهای اصلی
۱۳۰	مطالعات فرهنگی در دیگر کشورها
۱۳۰	الف) آلمان
۱۳۰	ب) فرانسه
۱۳۷	مطالعات فرهنگی در امریکای شمالی (امریکا و کانادا)
۱۳۸	مطالعات فرهنگی در ایران
۱۳۹	مقایسه وضعیت فرهنگی در کشورهای متعدد
۱۴۰	روش مطالعات فرهنگی
۱۴۳	مدل تولید و مصرف فرهنگ
۱۴۵	جمع‌بندی فصل دوم
۱۴۷	فصل سوم: فرهنگ عامه
۱۴۷	مقدمه
۱۴۹	تعریف فرهنگ عامه
۱۵۰	نظریه‌های متعدد
۱۵۰	۱. مخالفان هویت استقلال فرهنگ عامه
۱۵۱	۲. مدافعان استقلال فرهنگ عامه
۱۵۲	۳. معتقدان به وضعیت تعاملی فرهنگ عامه و فرهنگ سلطه

۱۵۶	اصطلاح لغوی فرهنگ عامه
۱۵۹	مصادیق فرهنگ عامه
۱۶۵	جمع‌بندی فصل سوم
۱۶۷	فصل چهارم: مصرف: تغییر از اقتصادمحوری به فرهنگ‌گرایی
۱۶۷	مقدمه
۱۶۹	جامعه‌شناسی و فرهنگ مصرف‌کننده
۱۷۳	فرهنگ مصرف‌کننده چیست؟
۱۷۶	مصرف تجملی یا مصرف ضروری
۱۷۹	محل حضور طبقه اجتماعی
۱۸۱	از جامعه‌شناسی تولید به جامعه‌شناسی مصرف
۱۸۴	نظریه‌های فرهنگ مصرف‌کننده
۱۸۴	۱. مخالفان مصرف
۱۸۵	۲. مصرف در ادامه تولید
۱۸۶	۳. منتقدان مصرف: مصرف به عنوان بازتولید نظام سرمایه‌داری
۱۸۹	۴. فرهنگ مصرف
۱۹۰	۵. فرهنگ مصرف‌کننده
۱۹۱	عوامل تغییر مصرف سنتی به مصرف مدرن
۱۹۱	از مد تا فرهنگ مصرف
۱۹۲	مد و فردگرایی
۱۹۶	تجربه مطالعات فرهنگی در ایران
۱۹۸	ضمایم
۲۰۴	منابع

پیشگفتار

گر قرار بود کتابی به همین نام در ده سال پیش از این یا پیش تر به زبان فارسی نوشته بود؛ انتظار می رفت که در آن از فرهنگ برتر و روشنفکری در ایران سخن رانده شود؛ زیرا در گذشته نه چندان دور از معنایی که اکنون از مطالعات فرهنگی در این کتاب ارائه شده است، خبری نبود. برخی از افراد، جوامع، گروهها و کشورها با فرهنگ و برخی از آنها «بی فرهنگ» خوانده می شدند. فرهنگ مردم عادی، فرهنگی پست، کم اهمیت و سطحی که نیازی نیز به مطالعه این فرهنگ احساس می شد، در برابر فرهنگ برتر قرار داده می شد که از نفوذ و توانایی بالایی برخوردار است. منظور از مطالعه فرهنگ و آدم فرهنگی، مطالعه ذهنیت، ارزش، ایده و باور بهتر و برتر جوامع عالی و بومی در برابر مطالعه ذهنیت، ارزش، ایده و باور جوامع دارای فرهنگ عادی و متحدالشکل و مصنوعی است. از این زمان به بعد مطالعات فرهنگی به طور رسمی و جدی با علاقه مندی بیشتری پیگیری شد و ارائه دروسی چون جامعه شناسی فرهنگی، جامعه شناسی ادبیات، جامعه شناسی زندگی روزمره، روشهای کیفی تحقیق، نظریه های انتقادی و تغییرات فرهنگی موجب تقویت این رشته در حوزه مطالعات فرهنگی شد. مطالعات فرهنگی در حال حاضر با دانشجویان علاقه مند به حوزه فرهنگ و با همکاری مدرسان و اساتید این رشته در حال اجراست و تلاش شده است تا علاقه ها و نظرهای مؤسسان این رشته با تأملهای نظری جدید و با کسب تجربه آموزشی و پژوهشی جدید روشن شود، و بتواند داوربهای مخالفان و موافقان این حوزه را به صورت مستند بازگو نماید. پس بهتر است به جای نفی این رشته و اعتراض به آن با مدافعاتش به نقادی نشسته و سرانجام بهتری برای آن تعریف شود.

در مطالعات فرهنگی مسائلی از قبیل چیستی و چرایی فرهنگ و برداشتهای انتقادی از آن مورد توجه قرار خواهد گرفت. بنابراین، مطالعات فرهنگی نه مدافع دین است نه مخالف دین. البته نباید انتظاری نیز در دفاع یا نفی دین از آن داشت. در این کتاب سعی شده است ضمن بحث درباره مفهوم، دامنه و تحول فرهنگ، به اهمیت فرهنگ با توجه به زندگی فردی انسانی و به طور خاص مطالعه فرهنگ معاصر و آن هم نه فقط فرهنگ سطح بالا یا فرهنگ برتر توجه شود. مسلماً یکی از وظایف اصلی در این کتاب بیان تاریخچه، شرایط و مسیر شکل گیری مطالعات فرهنگی و مناقشات و مباحث آن می باشد که امید است با این کتاب برای معرفی دقیق تر رشته مطالعات فرهنگی در ایران گام مؤثری برداشته شود. دو جهت گیری کلی درباره مطالعات فرهنگی در این کتاب قابل تأمل است که عبارت اند از:

۱. نگاه نخست، نگاه کلی و عام به فرهنگ؛ که شامل تعبیرهای متفاوت از فرهنگ است. تاریخ این نگاه از دوره روشنگری تا زمان معاصر را دربر می گیرد. با این تعبیر دامنه مطالعات فرهنگی بسیار وسیع شده و از مطالعه نقد ادبی، مطالعات انتقادی و اقتصاد سیاسی شروع شده و به نظریه های اثباتی، تفسیری، اجتماعی و نظریه های وبری، مارکسی، دورکیمی و مانند آن می رسد.

۲. نگاه دوم، به مراحل تأسیس مرکز مطالعات فرهنگی در دانشگاه بیرمنگام انگلستان می پردازد. این نوع نگاه در مطالعات فرهنگی تا حدی خاص تر از نگاه عام انتقادی به فرهنگ است و به سنت مارکسی، ساختارگرایی و فراساختارگرایی می پردازد. بدین لحاظ، بسیاری از مباحث مربوط به فرهنگ در حوزه مطالعات فرهنگی مطرح می گردد.

ذکر چند نکته در این کتاب، ضروری است:

الف) به تعریف مفهوم فرهنگ، به طور عام، در همه مکتبه‌ها و نگرشهای خاص آن می پردازیم، سپس برای شناخت بیشتر مطالعات فرهنگی، بحث را از پیدایش این حوزه در مرکز بیرمنگام شروع کرده و تحولات مربوط به آن را در

جهان معاصر از دهه ۱۹۵۰ تا امروز دنبال می‌کنیم.

ب) آنچه مسلم است از مطالعات فرهنگی تعبیرهای متعددی ارائه شده است. اصلی‌ترین مفهوم در این حوزه بحث دربارهٔ شناسایی «فرهنگ مدرن» در برابر «فرهنگ غیرمدرن» است. در این حوزه کنش‌گران انسانی با دیدگاه فرهنگی، جهان پیرامونشان را می‌فهمند و با تعبیری که از آن دارند، تفکر، زندگی، مصرف و فرهنگ مدرن را تفسیر می‌کنند. به عبارتی، شناخت فرهنگ مدرن که زندگی مدرن را سروسامان می‌دهد از بحثهای مطرح در این حوزه است. اینکه «فرهنگ معاصر چیست؟» به تجربه‌های جهان مدرن مربوط می‌شود. رشد جامعه تجاری، رابطه بین نیازها و ساختار اجتماعی، رابطه بین آزادی و انتخاب و قدرت نظامهای تجاری، بحث خود و هویت انسانی در جهان بعد از جهان سنتی، بازتولید نظم اجتماعی، رشد و موقعیت جدید اجتماعی، تمایزهای اجتماعی، چیستی سرنوشت افراد در جامعه مدرن و بررسی زندگی روزمره از موضوعهای دیگر مطالعات فرهنگی است.

ج) برخی مسائل مطرح در مطالعات فرهنگی از قبیل بررسی زندگی روزمره، فرهنگ عامه، مصرف‌انبوه، با آنچه در جامعه‌شناسی مدرن مطرح است، تفاوت چندانی ندارد. به همین دلیل است که از یک سو می‌توان مطالعات فرهنگی و مسائل آن را در ادامه و راستای مباحثی از جمله جامعه‌شناسی مدرن دانست تا موضوعی در مقابل آن و از سوی دیگر، مباحث و مسائل جامعه‌شناسی را در ارتباط با مطالعات فرهنگی تفسیر نمود.

د) در گذشته مطالعات فرهنگی بیشتر جهت‌گیری ادبی، سیاسی، هنری و رسانه‌ای داشته است، در این میان مدافعان مطالعات فرهنگی در امریکا بیشتر به مطالعات رسانه‌ای علاقه نشان داده‌اند. با توجه به پیش‌فرضهای مکتب انتقادی دربارهٔ تأکید بر نفی فرهنگ عامه و اهمیت دادن به فرهنگ والا در مقابل پیش‌فرض مطالعات فرهنگی انگلیسی که بر اهمیت فرهنگ عامه و نفی و نقد فرهنگ والا تأکید می‌کند، به فرض دیگری دربارهٔ فرهنگ نیاز است، فرضی که به دو

پیش فرض فوق وابسته نباشد. مفهوم فرهنگ در این پیش فرض، طیف گسترده تری داشته که هم شامل فرهنگ والا و هم فرهنگ عامه است. بدین منظور، هم فرهنگ و هم تحلیل فرهنگی برای نظریه اجتماعی از این منظر اهمیت شایانی می یابد (کلنر، ۱۹۹۴: ۱۳۹).

ها) در این کتاب به جای بحث از جدایی تحلیل فرهنگی از تحلیل اجتماعی، و جدایی مطالعات فرهنگی از جامعه شناسی (جامعه شناسی فرهنگ) و جدایی مطالعات رسانه ای از نظریه های اجتماعی، به تعامل آنها پرداخته و مباحث آنها به هم پیوسته فرض شده است؛ زیرا در صورت عدم توجه به تعامل میان این مباحث در جامعه شناسی، وظیفه ای جز جمع آوری آمار و ارقام و در مطالعات فرهنگی، وظیفه ای جز نقد ادبی باقی نخواهد ماند.